

نقد کتاب حقوق تجارت

جلد سوم: اسناد تجاری

مجید بنایی اسکویی*

چکیده

اسناد تجاری به‌منزله وسیله پرداخت غیر نقدی در روابط تجار از جایگاه خاصی برخوردار بوده و در کتب متعدد حقوقی در خصوص این اسناد گفت‌وگو شده است. جلد سوم کتاب حقوق تجارت با عنوان اسناد تجاری است که در حوزه‌های گوناگون از قبیل صدور، انتقال، پرداخت، و سایر موضوعات مرتبط با اسناد تجاری نوشته شده است. نقد اثر حاضر با استفاده از معیارها و مشخصه‌های شناخته‌شده به‌منظور ارزیابی و داوری اثر و شناسایی نقاط ضعف و قوت آن در جهت ارتقا و بهبود پژوهش‌های آینده انجام می‌شود. از مهم‌ترین نواقص کتاب، فقدان تحلیل حقوقی مباحث و نوآوری است. در کتاب حاضر، نه تنها به توضیح مختصر مواد قانونی اکتفا شده، بلکه به منابع دیگری جز قوانین استناد نشده است که امید است در چاپ‌های بعدی، برخی از کاستی‌های آن رفع شود.

کلیدواژه‌ها: اسناد تجاری، نقد، ارزیابی، شکل و محتوای اثر.

۱. مقدمه

شتاب روزافزون فعالیت‌های تجاری و ضرورت دستیابی به اهداف مهمی مانند سرعت، سهولت، و اطمینان در معاملات بازرگانی و همچنین نقشی که گردش سرمایه و حجم مبادلات تجاری در اقتصاد هر کشور دارد، نیازمند تمهیداتی است تا دستیابی به اهداف موردنظر را فراهم کند. بی‌تردید اسناد تجاری، با توجه به ویژگی‌ها و کارکردهای مختص

* استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)، m.banaeioskoei@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۳/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۵/۰۵

خود، تأثیر روزافزونی در تحقق اهداف موردنظر و گسترش مبادلات تجاری داشته است. قانون‌گذار نیز هم‌گام با سایر نظام‌های حقوقی دیگر، در جهت سامان‌دهی و تنظیم فعالیت‌های تجاری و روابط بازرگانان، به وضع قوانین و مقرراتی در حوزه اسناد تجاری اقدام کرده و تقریباً هم‌زمان درسی به همین نام در دوره کارشناسی رشته حقوق در دانشگاه‌ها پیش‌بینی شده است. درس حقوق تجارت، از بدو تأیید تاکنون، یکی از چهار درس حقوق تجارت مصوب دفتر گسترش و برنامه‌ریزی وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری است که البته از جمله دروس اصلی و مهم دوره کارشناسی حقوق تلقی می‌شود. متعاقب اقدام مقنن بعضی از حقوق‌دانان، به‌ویژه استادان دانشگاهی، به تهیه و تدوین کتاب با عنوان یادشده پرداخته‌اند که علاقه‌مندان برای مطالعه در این حوزه از آن بهره برده‌اند. یکی از کتب مذکور اثری است که موضوع بررسی و ارزیابی و به‌عبارتی نقد این مقاله است، اما چرا نقد؟

یکی از ملاک‌های مهم ارتقای جامعه توجه به رتبه و جایگاه علمی و پژوهش‌های آن جامعه است، زیرا تولید علم و دانش فقط از طریق پژوهش و نشر دستاوردهای علمی حاصل نمی‌شود. نقد و ارزیابی محصولات علمی اعم از محتوا و ساختار و همچنین بیان نقاط ضعف و قوت آن‌ها از عوامل مهم نهادینه‌کردن دانش و بخشی از فرایند تولید محصولات علمی تلقی می‌شود. علاوه بر این، نقد و ارزیابی موجب معرفی اثر می‌شود و آن را از گم‌نامی خارج می‌کند (سلیمان‌زاده نجفی و دیگران ۱۳۹۲: ۱۵).

اگرچه نقد کتاب در جامعه حقوقی کشور کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است، بی‌گمان نقد علمی و عالمانه و با معیارهای مشخص و قابل ارزیابی و همچنین بدون پیش‌داوری در پویایی و ارتقای پژوهش‌های انجام‌شده دانشگاهی بسیار مفید و مؤثر خواهد بود. نقد یک اثر علمی، تخریب پژوهش انجام‌شده عرصه‌ای برای تاخت و تاز یک‌طرفه به زحمات پژوهش‌گر نیست، بلکه شناساندن کارهای علمی با ارزش به اهل مطالعه، بیان نقاط ضعف و قوت اثر به نویسندگان جهت رفع نواقص و تقویت نقاط قوت، و در نتیجه چاپ اثر در آینده به مراتب بهتر از شرایط فعلی آن است که در وهله اول باید خود محقق و خالق اثر از آن استقبال کند.

در این راستا، سعی شده است تا داوری و ارزیابی کتاب جلد سوم حقوق تجارت با عنوان اسناد تجاری، که در برخی از دانشگاه‌ها مورد استفاده دانشجویان رشته حقوق و سایر اهل مطالعه است، با معیارها و شاخصه‌های علمی و تجربه‌شده انجام شود، زیرا با وجود توسعه وسایل ارتباط جمعی و اطلاع‌رسانی، کتب درسی از جمله کتاب حاضر رسمی‌ترین

رسانه در حوزه دانشگاهی و زمینه علمی است که نقشی مؤثر و اساسی در انتقال علم و یادگیری دانشجویان رشته حقوق ایفا می‌کند. معمولاً، کتاب درسی خصوصیات متنوع و ابعاد گوناگونی دارد و از این رو، قضاوت در خصوص هر اثری از جمله کتاب یادشده، مستلزم ارزیابی همه‌جانبه آن از جنبه‌های مختلفی مانند شکل، محتوا، زبان، ساختار، و روش است تا در نهایت بتوان گفت که تلاش‌های انجام‌شده تا چه میزان به اهداف موردنظر دست یافته است (رضی ۱۳۸۸: ۲۱، ۲۹).

۲. معرفی اثر، مؤلف، علت انتخاب اثر

کتاب حقوق تجارت جلد سوم، نوشته حسن حسنی است که انتشارات بنیاد حقوقی میزان در سال ۱۳۸۹ آن را چاپ کرد و علاقه‌مندان، به‌ویژه برخی از دانشجویان رشته حقوق، از آن بهره برده‌اند. البته، اثر موردنقد کتابی است که در سال ۱۳۹۳ برای نوبت دوم در این انتشارات به زیور طبع آراسته شده است. کتاب یادشده به‌تبعیت از برنامه مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری به اسناد تجاری اختصاص دارد. این اثر ۱۲۸ صفحه دارد و در پنج مبحث است؛ سفته، برات، چک، اسناد در وجه حامل، و ضمانت. مطالب اصلی درس از صفحه ۱۳ آغاز می‌شود و در صفحه ۱۱۷ پایان می‌یابد. در مقایسه با سایر کتب مشابه، اثر حاضر کم‌حجم‌تر است. طرح روی جلد وفق شیوه معمول انتشارات میزان برای اغلب کتب حقوقی و قسمت بالا در سمت چپ و داخل کادر عنوان کتاب و ذیل کادر نام نویسنده و در پشت جلد کتاب مشخصات فوق به لاتین درج شده است. نوع چاپ در دو رنگ زرد و سیاه است. نوع جلد شومیز و در قطع وزیری چاپ شده است.

حسن حسنی دانشیار دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران است. از نام‌برده تاکنون تألیفات متعددی در حوزه‌های مختلف حقوق تجارت و حقوق عمومی منتشر شده است، اما عمده تمرکز ایشان در حقوق تجارت با تألیف شش جلد کتاب حقوق تجارت (مشمول بر همه مباحث)، حقوق تعاون و حقوق تجارت در چهار جلد است که کتاب اول، خلاصه و کتاب اخیر، در بخش دوم، تکرار سایر مباحث قبلی ایشان است.

درس حقوق تجارت در قالب اسناد تجاری یکی از دروس اصلی و تخصصی دوره کارشناسی حقوق همه دانشگاه‌های کشور است. بدیهی است برای درس منابعی به‌منظور مطالعه به دانشجویان معرفی می‌شود. در اغلب موارد، استاد به‌هنگام تدریس تمایل دارد تا

کتاب خود را، که پیش‌تر به‌رشته‌ی تحریر درآورده است، تنها یا یکی از منابع اساسی درس معرفی کند که معمولاً سؤالات مطرح پایان‌ترم نیز از کتاب مذکور گرفته می‌شود. از آن‌جاکه استاد تدریس درس را در هر ترم تکرار می‌کند، دانشجویان باید کتاب را تهیه و از آن استفاده کنند و بدون آن‌که نکات مثبت و منفی کتاب را از پیش بدانند و در تکمیل اطلاعات خود به سایر کتب مراجعه کنند. به‌ظاهر این اثر مرتب چاپ می‌شود. از این‌رو، در ارزیابی یک اثر، چاپ‌های مکرر نمی‌تواند تنها نشانه‌ی قوت آن تلقی شود، مگر آن‌که اثر با ملاک‌ها و معیارهای علمی مشخص و شفاف مورد داوری قرار گرفته باشد. بدیهی است که نقد هر کتابی، از جمله کتاب یادشده، فقط بیان ایرادات آن نیست، زیرا همواره طرح اشکال بسیار آسان‌تر از ارائه‌ی پیشنهادهای و راه‌کارهای عملی برای اصلاح آن است. اولین فایده‌ی نقد و فرهنگ نقادی نصیب محقق می‌شود که همواره به‌دنبال بالابردن کیفیت اثر خود است که امید است این هدف مهم مورد نظر مؤلفان قرار گیرد.

۳. نقد و ارزیابی شکلی کتاب

۱.۳ جامعیت صوری کتاب

همان‌طور که معمول است برای غنای یک اثر علمی باید ابعاد مختلفی مورد توجه قرار گیرد. صرف‌نظر از محتوا، که از اهمیت بسیاری برخوردار است، در بررسی مؤلفه‌های جامعیت صوری هر اثر اصولاً موارد ذیل، البته متناسب با موضوع، باید رعایت شود:

۱. پیش‌گفتار، ۲. بیان هدف اصلی اثر، ۳. مقدمه، ۴. فهرست مطالب، ۵. جدول، تصویر، نمودار، و نقشه، ۶. اهداف درس، ۷. خلاصه‌ی فصول، ۸. جمع‌بندی (خلاصه‌ی کلی کتاب)، ۹. نتیجه و پیشنهادهای، ۱۰. تمرین و آزمون‌ها، ۱۱. معرفی منابع برای مطالعه در هر فصل، ۱۲. پیش‌نهاد پژوهش در هر فصل، ۱۳. انواع نمایه، ۱۴. کتاب‌شناسی.

۱. در کتاب حاضر برخلاف بسیاری از کتب حقوق تجارت (اسکینی ۱۳۸۹: ۱-۴؛ کاویانی ۱۳۸۹: ابتدای کتاب). اثری از پیش‌گفتار (foreword/ preface) دیده نمی‌شود. معمولاً، در پیش‌گفتار نویسنده، ضمن بیان مسائل و محدودیت‌های پیش‌رو در تدوین، سعی می‌کند از داعی و انگیزه‌ی خود برای نگارش اثر سخن بگوید و بیان کند که این کتاب با آثار دیگر چه تفاوتی دارد و چه نواقصی در سایر کتب دیده می‌شود که در این کتاب رفع شده است. انتظار می‌رفت نویسنده/سناد تجاری دست‌کم به انگیزه‌ی نگارش خود در تهیه و تدوین کتاب اشاره می‌کرد. هم‌چنین، با توجه به چاپ‌های مکرر و به‌لحاظ تغییرات برخی

مواد قانونی، اگر اصلاحات و اضافاتی در کتاب اعمال کرده است، درباره آن‌ها توضیح مختصری می‌داد. حتی برخی از نویسندگان ترجیح می‌دهند که عبارت «با اصلاحات و اضافات» را روی جلد درج کنند (عبدی‌پور ۱۳۹۷: روی جلد)؛

۲. اصولاً هنگامی که اثری به‌رشته تحریر درمی‌آید، هدفی مدنظر پدیدآورنده است که در قالب بیان هدف اصلی از نگارش اثر تجلی می‌کند. در تدوین این اثر، هدف اصلی از نگارش آن به‌صورت صریح یا ضمنی ذکر نشده است؛

۳. در اثر حاضر، نه در ابتدای کتاب و نه در آغاز هر فصل، مقدمه (introduction) آورده نشده است، درحالی که مقدمه هر اثر بیان‌گر توضیحات مرتبط با بیان مسئله است که کمک مؤثری در ترسیم و درک صحیح مطالب کتاب برای خواننده خواهد داشت. درواقع، برای ورود به درس، زمینه و مقدماتی لازم است که بدون آن ممکن است ابهامات و اشکالاتی برای خواننده ایجاد کند. ازاین‌رو، سعی می‌شود با آوردن مقدمه، درک متن درس به سهولت امکان‌پذیر شود. اصولاً، نویسندگان نکات مهم و اساسی مدنظر خود را درخصوص اثر علمی در مقدمه بیان می‌کنند که می‌تواند بیان‌گر باورهای وی، اهداف یادگیری، پیشینه موضوع، معرفی، و ساختار محتوای کتاب باشد (ملکی ۱۳۸۴: ۱۰ به بعد).

علاوه‌براین، مقدمه در ابتدای هر اثر به‌منزله شناسنامه آن است. پژوهش‌گر سعی می‌کند تا در مقدمه، ضمن تعریف موضوع کتاب، اهمیت و چگونگی آموزش و تدریس آن را بیان کند. بیان یک مقدمه کافی می‌تواند خواننده را به دنبال کردن مباحث متن تشویق کند. ازاین‌رو، یک مقدمه خوب و جذاب، ضمن آشنایی اجمالی دانشجویان با موضوع و محتوای کتاب، موجب ترغیب مطالعه و ادامه آن می‌شود (راه‌نمای تألیف ۱۳۹۰: ۴). متأسفانه، به‌رغم جایگاه و اهمیت مقدمه در کتاب، از ذکر آن خودداری شده است؛

۴. برای دسترسی به مطالب کتاب، داشتن فهرست اهمیت دارد، به‌ویژه در کتبی که مطالب متعدد و متنوعی را در بر دارد، این نیاز بیش‌تر خودنمایی می‌کند. فهرست هر کتاب بیان‌گر سازمان‌دهی و ساختار اثر است و به‌عبارتی به خواننده در همان ابتدا اعلام می‌کند که مؤلف در کتاب چه می‌خواهد بگوید و تا چه حد در نظم و ترتیب آوردن موضوعات موفق بوده است. علاوه‌براین، در بسیاری از موارد، خوانندگان ممکن است فقط به‌دنبال مطالعه برخی از موضوعات کتاب باشند که نبود فهرست ممکن است وقت زیادی را از آن‌ها بگیرد یا اساساً موفق به پیدا کردن موضوع موردنظر خود نشوند. ازاین‌رو، شیوه سستی ارائه‌نکردن فهرست درحال حاضر منسوخ شده است. از این نظر، کتاب ایرادی ندارد، زیرا فهرست، اعم

از خلاصه یا تفصیلی، آورده شده است و خواننده به راحتی می‌تواند مبحث موردعلاقه خود را در متن کتاب جست‌وجو کند، هرچند ممکن است به سبب عدم رعایت نظم و ترتیب مطالب ایراد وارد کرد. برای مثال، معلوم نیست به چه علتی شروع مطالب، برخلاف تمام کتب حقوقی مشابه و حتی ترتیب مواد قانون تجارت، از سند تجاری سفته آغاز شده است؛ ۵. اگرچه در برخی جلد‌های حقوق تجارت، از جمله جلد سوم، برای توضیح و درک بهتر مطالب از تصویر و نمودار استفاده شده است (کاویانی ۱۳۸۹: ۲۱، ۲۴-۲۵)، فقدان این موضوع نمی‌تواند نقطه منفی برای کتاب تلقی شود. هرچند در اثر حاضر از برخی تصاویر استفاده شده است که به نظر می‌رسد در مقایسه با سایر کتب حقوق تجارت مناسب باشد (صفحات ۳۴، ۶۵، ۶۸، ۷۷).

۶. برای جامعیت یک اثر علمی، بیان هدف یا اهداف درس، حائز اهمیت است. ممکن است گفته شود که ضرورتی به بیان هدف درس نیست، اما به واقع محقق باید توضیح دهد که به چه منظور و هدفی دست به تحریر این اثر زده است. آیا سایر کتب حقوق تجارت نقص دارند که با این کتاب آن نواقص رفع می‌شود یا شیوه بیان و ارائه مطالب این کتاب متفاوت با سایر کتب است. در اثر موردبررسی هیچ هدفی بیان نشده است؛

۷. هرچند خلاصه هر فصل کمک مؤثری به درک بهتری از مطالب ذکرشده قبلی می‌کند، ولی معمول نیست که در چنین کتبی خلاصه هر فصل ذکر شود. از این رو، ایرادی متوجه کتاب نیست، اما خلاصه کلی که با اندک تسامحی می‌توان در قالب نتیجه کلی نیز بیان شود، از اهمیت خاصی برخوردار است که در اثر مورد اشاره دیده نمی‌شود.

۸. در برخی از کتب حقوقی، از تمرین و آزمون برای کاربردی کردن و درک بهتر مطالب استفاده شده است (شهیدی ۱۳۸۰: ۳۲۲ به بعد)، اما معمول نیست که از این شیوه در تدوین کتب حقوق تجارت استفاده شود و لذا فقدان آن ایرادی بر اثر تلقی نمی‌شود، گرچه ذکر مصادیق کاربردی یا تحلیل حقوقی آرای قضایی مفید و مطلوب است؛

۹. از نواقص مهم کتاب ارجاع‌دندان به منابع است؛ یعنی برای تدوین کتاب حاضر، نویسنده محترم نه به منابعی ارجاع داده^۱ و نه این که خواننده را برای مطالعه بیشتر به سایر کتب راه‌نمایی کرده است. گویی کتاب مستغنی از سایر تألیفات حقوقی بوده و همه محتویات اثر به‌تمامی توسط مؤلف به‌رشته تحریر درآمده است. درحالی که در تدوین یک اثر علمی به‌ویژه دانشگاهی نمی‌توان بدون توجه به موضوعات و مطالبی که سایر نویسندگان پیش‌تر مطرح کرده‌اند، دست به تدوین اثر زد. هم‌چنین، فراموش نشود که در

نگارش یک کتاب حقوقی که قرار است در دانشگاه تدریس شود، مباحث تحلیلی و بیان نظرهای حقوق دانان از اهمیت خاصی برخوردار است که فقدان آن موجب کاهش اعتبار اثر می شود؛

۱۰. پیش نهاد خاصی در کتاب دیده نمی شود، درحالی که ابهامات فراوانی از نظر اجمال، مبهم بودن، تعارض مواد قانونی دیده می شود که بهتر بود به آنها، مانند سایر کتب، اشاره می شد. البته به طور بسیار محدود بعضی موارد آورده شده است که به هیچ وجه کافی نیست؛

۱۱. کتاب حاضر نمایه های موضوعی ندارد و فقط نمایه ای از منابع در کتاب مشهود است؛

۱۲. همان طور که پیش تر گفته شد، در کتاب مذکور، از منبعی استفاده نشده و در کتاب شناسی اثر، در قالب منابع و مراجع، فقط به ذکر برخی از قوانین و مقررات اشاره شده است که به هیچ وجه برای یک اثر حقوقی دانشگاهی پسندیده نیست.

۲.۳ نقد و تحلیل رعایت قواعد عمومی نگارش و ویرایش

هنگامی که یک محقق تلاش می کند تا یک اثر علمی تولید کند، ناگزیر باید آشنایی کافی داشته باشد با ادبیاتی که به آن زبان کتاب تحریر می شود. برای مثال، نمی توان آن گونه که ما پارسی زبانان می اندیشیم، سخن می گوئیم و می نویسیم، همان گونه نیز با برگردان تحت الفظی، به زبان انگلیسی، صحبت کنیم یا این که کتاب بنویسیم. از این رو، در ارزیابی صوری یک اثر جنبه های زبانی و نگارشی از اهمیت برخوردار است که حتی ممکن است محتوای کتاب را تحت تأثیر خود قرار دهد و بر غنا یا ضعف آن بیفزاید. به واقع، زبان به مانند ظرفی است که اندیشه مؤلف در آن شکل می گیرد و هماهنگی بین ظرف و مظروف در هر اثری حائز اهمیت است. در کتاب مورد بررسی، بعضی قواعد عمومی نگارش و ادبیات زبان پارسی رعایت نشده است که به اختصار به آنها اشاره می شود:

۱. حذف فعل بدون آن که برای آن قرینه لفظی یا معنوی باشد، صحیح نیست. متأسفانه، استفاده از افعال ناقص در کتاب بیش از حد انتظار است (صفحه ۱۷، سطر ۱۹؛ صفحه ۱۸، سطر ۲۵؛ صفحه ۱۹، سطرهای ۸ و ۱۶؛ صفحه ۲۰، سطر ۲۰؛ صفحه ۲۱، سطر ۱۶؛ صفحه ۲۲، سطر ۱۶؛ صفحه ۲۴، سطرهای ۸ و ۹؛ صفحه ۲۷، سطرهای ۱۰ و ۱۷؛ صفحه ۳۵، سطرهای ۷ و ۱۱؛ صفحه ۳۶، سطر ۲۵؛ صفحه ۳۷، سطر ۲۰؛ صفحه ۴۵، سطر ۱۰؛ صفحه ۵۱، آخرین سطر؛ صفحه ۵۵، سطر ۴)؛

۲.

در هنگام سخن گفتن، عواملی از قبیل لحن کلام و اشاره‌های دست و سر و امثال آن، گوینده را در انتقال مقصودش یاری می‌کنند، اما از آن‌جاکه این عوامل در نوشته غایب‌اند، گاهی در کلام ابهام ایجاد می‌شود؛ علامت‌های نشانه‌گذاری در درجه نخست برای رفع این ابهام و برای روان خوانده شدن نوشته وضع شده‌اند (غلامحسین زاده ۱۳۸۵: ۳۳).

از این رو، استفاده درست از نشانه‌های فصل و وصل از قبیل نقطه، پرسش، تعجب، ویرگول، نقطه ویرگول، دو نقطه در هر متنی برای انتقال صحیح مفاهیم حائز اهمیت است (سمیعی ۱۳۹۲: ۲۵۶).

برای مثال، نقطه در پایان جمله به منزله اتمام کلام نویسنده است. اگر جمله متعلق به نویسنده باشد، بدیهی است ارجاعی ندارد، مگر آن‌که از سایر اثرهای خود استفاده کرده باشد که در این صورت به آن‌ها ارجاع می‌دهد، اما اگر متن مورد استفاده متعلق به سایر نویسندگان باشد، بر طبق این‌که عین متن آورده یا از محتوای آن استفاده شده است، در آخر متن، علائم پایانی «) یا "» به کار می‌رود. در حالی که در سراسر کتاب این قاعده رعایت نشده است (ارجاع ۱، صفحه ۱۴؛ ارجاع ۳، صفحه ۱۵؛ ارجاعات ۱۱ و ۱۲، صفحه ۲۹؛ ارجاعات ۳ و ۴، صفحه ۳۰-۳۱؛ ارجاع ۲، صفحه ۲۶؛ ارجاعات ۱ و ۲، صفحه ۲۹؛ ارجاعات ۱، ۳ و ۴، صفحه ۳۰؛ ارجاع ۱، صفحه ۳۱؛ ارجاعات ۳ و ۴ و ۷ صفحه ۳۵).

یا نشانه ویرگول بیان‌گر مکثی کوتاه است که می‌تواند مثلاً برای ارتباط دو کلمه یا جمله هم‌پایه، عبارت‌ها، و جمله‌های وابسته یک جمله کامل استفاده شود. از این رو، به کارنبردن ویرگول ممکن است به آهنگ جمله خدشه وارد کند و حتی مفهوم آن را تغییر دهد. در عین حال، استفاده نابه‌جا از آن نیز موجب ابهام و گنگی متن می‌شود و در نتیجه انتقال مفاهیم به‌خوبی میسر نمی‌شود (غلامحسین زاده ۱۳۸۵: ۳۴-۳۵).

در اثر حاضر، استفاده از ویرگول و نقطه‌های زاید یا به‌کارگیری آن‌ها به‌جای هم در بسیاری از جملات مشاهده می‌شود (صفحه ۱۳، سطر ۶؛ صفحه ۱۸، سطر ۱۱؛ صفحه ۶۱، سطر ۱۵؛ صفحه ۲۲، سطر ۹ که بهتر بود به‌جای نقطه از ویرگول استفاده می‌شد)؛

۳. در دستور زبان فارسی، حرف «را» نشانه مفعول است. بنابراین، باید پس از آن بیاید. از این رو، استفاده از حرف «را»، پس از فعل، فاعل، مسندالیه یا سایر اجزای جمله صحیح نیست. در اثر حاضر، در موارد زیادی این قاعده رعایت نشده است (سطرهای ۵ و ۶، صفحه ۱۹؛ سطرهای ۱۳ و ۱۶، صفحه ۲۰؛ سطر ۱۳، صفحه ۲۴؛ سطر ۲۴، صفحه ۲۵؛ سطر ۱۶، صفحه ۲۶)؛

۴. بعضی اغلاط چاپی در کتاب دیده می‌شود. برای مثال، به مواردی از قبیل درج کلمه «تحریف» به جای «تحریر» (صفحه ۳۵، سطر ۲۰؛ صفحه ۳۶، سطر ۱۱) می‌توان اشاره کرد؛
۵. عبارت «تصویر برات» در صفحه ۳۴ باید ذیل تصویر قرار گیرد تا موجب ابهام برای خواننده نشود؛
۶. در بعضی موارد مشاهده می‌شود که فعل با فاعل آن تطابق ندارد (صفحه ۲۰، سطر ۱۵).

۳.۳ نقد و تحلیل میزان روان و رسا بدون اثر

روان و رسا بودن هر اثر بدان معنا نیست که نویسنده با ارائه توضیحات فراوان خواننده را خسته کند، بلکه منظور آن است محتوای کتاب در عین رساندن مفاهیم به شیوه ساده بیان و از انسجام و آراستگی لازم برخوردار باشد. برای مثال، در خلق یک اثر علمی باید از به‌کاربردن کلمه یا عبارت زاید امتناع کرد، زیرا علاوه بر طولانی شدن جمله حتی ممکن است تعادل لفظ و معنا را در جمله به هم بزند. بنابراین، باید از عبارات حشوگونه خودداری کرد (غلامحسین زاده ۱۳۸۵: ۱۳۲).

در اثر حاضر، حروف، کلمه، یا عبارات حشو زیاد به‌کار رفته است. برای مثال، عبارت «بیان قانون مزبور» در جمله زاید است (صفحه ۱۳، سطر ۲). در صورت حذف عبارت فوق، نه تنها جمله ناقص نمی‌شود، بلکه بر زیبایی آن می‌افزاید و یا به‌کاربردن عبارات «پیش‌بینی» و «مقرر شده» با هم چندان مناسب به نظر نمی‌رسد، لذا یکی از دو عبارت کافی است (صفحه ۱۶، سطر ۱۵) یا حرف «در» پیش از کلمه «ظرف» ضرورت ندارد (صفحه ۱۹، سطر ۱۸) یا تکرار عبارت «به عمل» صحیح به نظر نمی‌رسد و حذف یکی از آن‌ها توصیه می‌شود (صفحه ۲۵، سطر ۹). استفاده زاید بر نیاز از حرف «که» در سراسر کتاب قابل مشاهده است (صفحه ۲۳، سطر ۲۱؛ صفحه ۲۴، سطرهای ۱ و ۲).

صرف نظر از وجود برخی ایرادهای نگارشی، جملات به‌کاررفته در کتاب در حد متعارف، از لحاظ ادبی و جمله‌بندی، قابل فهم و درک است، هرچند بسیاری از عبارات به‌صورت عامیانه نگارش شده‌اند و جنبه دانشگاهی ندارند.

۴.۳ نقد و تحلیل کیفیت چاپی و فنی

کیفیت ظاهری چاپ کتاب و وجود نقاط ضعف یا قوت اثر گرچه متوجه ناشر است و معمولاً نمی‌تواند منتسب به مؤلف باشد، از ابعاد مختلفی از قبیل طرح روی جلد، حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی، کیفیت صحافی قابل بررسی است:

۱. طرح روی جلد هر کتابی به‌مثابه‌ی نمای بیرونی یک سازه تلقی می‌شود که کم‌وبیش محتوا و ساختار آن را نشان می‌دهد. جلد کتاب و طرح روی آن، که شامل حروف و اشکال است، اولین چیزی است که خواننده را به خود جلب می‌کند. برطبق این‌که کتاب علمی، تخیلی، رمان، شعر، و غیره است، می‌تواند طرح جلد آن نیز متفاوت باشد. بدیهی است باید موضوع کتاب و طرح جلد متناسب با یکدیگر باشند. برای مثال، برای کتب فنی و ریاضی استفاده از اعداد و اشکال هندسی مفید است، اما برای کتب حقوقی ترسیم علائمی مانند میز و چکش دادگاه جذابیت خاصی ایجاد می‌کند، به‌ویژه آن‌که با رنگ‌بندی حرفه‌ای هم‌راه باشد. در اثر حاضر، طرح جلد کتاب به‌تبعیت از روش معمول ناشر برای چاپ کتب حقوقی، در دو کادر (سیاه و زرد) است که در سمت راست بالای جلد کتاب، عنوان قید شده است که احساس خاصی برای معرفی زود هنگام محتوا به خواننده منتقل نمی‌کند؛
۲. کیفیت حروف‌نگاری از عوامل جذابیت یک اثر است. بنابراین، استفاده از حروف متفاوت در متن یا برجسته‌کردن عناوین یا برخی موضوعات مهم می‌تواند نظر خواننده را به مطالعه و ادامه‌ی مطالب ترغیب کند. در کتاب حاضر، قواعد معمول حروف‌نگاری رعایت شده است. تناسب بین عناوین و متن اصلی تا حدود زیادی مورد توجه ناشر بوده است و خواندن طولانی کتاب موجب آزار خواننده نمی‌شود (رضی ۱۳۸۸: ۲۸).
۳. صفحه‌آرایی کتاب حاضر معمولی و قابل قبول است و مطالبی که در کتاب آمده، توانسته است فضایی مناسب را برای هر خواننده فراهم کند؛
۴. کیفیت چاپ و صحافی در کتب دانشگاهی از اهمیت خاصی برخوردار است. از آن‌جاکه اغلب خوانندگان کتاب مذکور دانشجویان دانشگاه‌اند، باید صحافی و هم‌چنین کاغذ به‌کاررفته در کتاب به‌گونه‌ای باشد که با استفاده‌های مستمر، شیرازه‌ی آن دست‌کم برای یک ترم دانشجویی حفظ و از پارگی اوراق جلوگیری شود. در صحافی این کتاب، موارد یادشده در نظر گرفته شده است (همان).

۴. نقد و ارزیابی محتوایی

معمولاً اهداف اصلی یک اثر حقوقی از طریق مفاهیمی آشکار می‌شود که در محتوا و متن اصلی گنجانده شده است. از این‌رو، مهم‌ترین بخش نقد در یک اثر علمی و دانشگاهی ارزیابی محتوایی آن است که ذیل کتاب حاضر در ابعاد مختلف مورد بررسی قرار گرفته است (رضی ۱۳۸۸: ۲۲).

۱.۴ نوع آوری و روزآمدی اثر

دانش بشر و تولیدات علمی با شتاب ناباورانه‌ای در حال پیشرفت است. مباحث علمی نمی‌تواند دچار سکون و بی‌حرکی باشد. خصوصیت علم و دانش اقتضا می‌کند که تألیفات دانشگاهی از آخرین دستاوردهای علمی بی‌نصیب نباشد. علاوه‌براین، در خلق یک اثر علمی به‌خصوص دانشگاهی انتظار می‌رود، مؤلف دست به ابتکار بزند و اثری متفاوت از سایر اثرهای مشابه ارائه دهد. نوآوری و ارائه تازه‌ترین اطلاعات علمی در هر کتاب دانشگاهی امری اجتناب‌ناپذیر است و گرنه نیازی به تکرار و گردآوری مطالب قدیمی نیست (رضی ۱۳۸۸: ۲۲).

همان‌طور که می‌دانیم نوع آوری متفاوت از روزآمدی یک اثر است. نوع آوری نظر به ابتکارهای محقق دارد که اثر خود را متفاوت با سایرین می‌نماید، اما روزآمدی ارائه آخرین دستاوردهای دانش بشری در رشته و درس مورد تألیف است. به‌واقع، منظور از روزآمدی همراهی محقق با پیشرفت‌های حاصل‌شده در رشته‌ای است که دست به تألیف آن زده است (منصوریان ۱۳۹۲: ۹).

کتاب حاضر فاقد هرگونه نوآوری در ارائه مطالب و ساختار علمی و نظریه‌پردازی است. تنها نوآوری این اثر آغاز کتاب از سند تجاری سفته است و برخلاف رویه اغلب نویسندگان کتب حقوق تجارت که معمولاً از برات آغاز می‌کنند، این رویه رعایت نشده است. البته، این نوآوری نه تنها مزیتی برای کتاب تلقی نمی‌شود، چه‌بسا ممکن است موجب سردرگمی خواننده شود.

هم‌چنین باتوجه به این که کتاب حاضر، در سال ۱۳۹۳، برای نوبت دوم به چاپ رسیده است، انتظار می‌رفت که تغییرات مرتبط با موضوعات درس دست‌کم در قالب پیش‌گفتار به آن‌ها اشاره می‌شد و تا حدودی نقص فقدان روزآمدی را برطرف می‌کرد. رویه پسندیده‌ای که در اغلب کتب مشابه رعایت شده است (عرفانی ۱۳۹۳: ابتدای کتاب).

۲.۴ جامعیت محتوایی کتاب

جامعیت مباحث یک اثر به آن معناست که نویسنده به وجوه مختلف موضوع به‌قدر کافی دقت کند و آن‌ها را در کتاب بیاورد. بدیهی است که امکان تحقق جامعیت مطلق، هم به‌سبب محدود بودن توان پژوهش‌گر و هم به‌سبب ملاحظات یک اثر دانشگاهی، ممکن است محقق نشود، ولی دست‌کم می‌توان برای ارزیابی یک اثر علمی ملاک جامعیت نسبی

را در نظر داشت. به این معنا که بیش‌تر مخاطبان به اغلب مباحث مرتبط و موردنظر خود در آن کتاب دست یابند (منصوریان ۱۳۹۲: ۸).

در هر کتاب درسی، متناسب با موضوع مطالب باید جامع باشد و برای مثال، آغاز بحث با سند سفته، به‌منزله یکی از اسناد تجاری، بدون آن‌که پیش‌تر درمورد مفهوم سند، تفکیک بین اسناد مدنی و تجاری، تاریخچه استفاده از سند تجاری در روابط بازرگانی، ویژگی‌های اسناد تجاری گفت‌وگو شود، ناقص است و از ارزش کتاب می‌کاهد. درست است که نباید هر مطلبی با اندک ارتباطی در اثر گنجانده شود یا صرفاً تلاش نشود تا حجم کتاب افزایش یابد، اما نمی‌توان موضوعاتی را که ارتباط معناداری با درس دارد، حذف کرد و فقط به برخی از مطالب اشاره کرد. از این‌رو، حتی در برخی کتب قدیمی برای ورود به بحث اسناد تجاری در ابتدا به تعریف سند اشاره‌ای شده و سپس، سایر مباحث مطرح آورده شده است (کاتبی ۱۳۶۳: ۱۸۲؛ درویشی ۱۳۹۴: ۱۹ به بعد).

از آن‌جاکه این اثر کتاب درسی است که دانشجویان رشته حقوق از آن بهره می‌برند، مطالب آن باید به‌گونه‌ای باشد که با مطالعه کتاب، تمام سؤالات و ابهامات این درس تا حد امکان رفع شود و اگر منابع دیگری نیز برای مطالعه معرفی می‌شود، می‌تواند در جهت تکمیل مباحث یا آشنایی با نظریات مخالف باشد. از این نظر، کتاب مدنظر جامعیت لازم را برای درس اسناد تجاری ندارد. به‌نظر می‌رسد که ترتیب و آوردن موضوعات ذیل در تکمیل کتاب مؤثر باشد:

۱. مفهوم، شرایط تنظیم، هدف، و جایگاه سند؛
۲. انواع و اعتبار سند؛
۳. مفهوم، شرایط تنظیم، و تقسیم اسناد تجاری؛
۴. ویژگی‌های اسناد تجاری؛
۵. ماهیت حقوقی اسناد تجاری؛
۶. شرایط صدور سند تجاری (شرایط ماهوی و شکلی)؛
۷. تکمیل، تغییر، درج مطالب اضافی، و خط‌زدن مندرجات سند تجاری؛
۸. قواعد خاص مربوط به برات؛
۹. ظهنویسی اسناد تجاری؛
۱۰. ضمانت در اسناد تجاری؛
۱۱. پرداخت در اسناد تجاری؛

۱۲. اعتراض و اقامه دعوی در اسناد تجاری؛
۱۳. وظایف قانونی دارنده سند تجاری؛
۱۴. مسئولیت امضاکنندگان در اسناد تجاری؛
۱۵. اسناد تجاری در رویه قضایی؛
۱۶. مرور زمان در اسناد تجاری.

رعایت موارد یادشده چند مزیت دارد؛ اول، موجب نظم منطقی در سراسر کتاب می‌شود. دوم، دانشجو با اسناد تجاری آشنا می‌شود، نه فقط با قواعد حاکم بر برات که بخش قابل توجهی از قانون تجارت را به خود اختصاص داده است. سوم، موارد یادشده تقریباً می‌تواند به همه سؤالات و ابهامات مرتبط به درس به‌روشنی پاسخ دهد. البته، می‌توان برای تکمیل مباحث از سایر اسناد تجاری به معنای عام از قبیل اعتبار اسنادی، قبض انبار و اوراق بهادار، که در اغلب کتب حقوق تجارت از آن‌ها سخن به‌میان آمده است، استفاده کرد (ستوده تهرانی ۱۳۹۱: ۲۱۳ به بعد).

عده‌ای از نویسندگان با کنار گذاشتن سبک گذشته، که به تبعیت از مواد قانونی اثر تدوین می‌شد، بر سند تجاری تمزک کرده‌اند و برای مثال، از صدور و انتقال سند، قبول و ضمانت سند، حقوق دارنده سند سخن به‌میان آورده‌اند (کاویانی ۱۳۸۹: ۵-۷).

علاوه بر این، از آن‌جاکه روش تدوین کتاب به‌مانند محشای ناقصی از قانون (شبهه جزوه درسی) است، از بیان مطالب مرتبط دیگر، که در قانون به آن‌ها اشاره نشده، خودداری شده است. از این‌رو، خواننده تصور می‌کند که همه موضوعات مواد قانون تجارت را به‌درستی دریافته است، درحالی‌که چنین نیست. برای مثال، یکی از مباحث مهم در درس اسناد تجاری ظهنویسی است و ضرورت دارد که مؤلف به همه ابهامات این مبحث زاید بر آنچه در مواد قانون تجارت است، اشاره کند، اما در این اثر ظهنویسی به انتقال و وصول اختصاص داده شده و فقط در بحث مسئولیت امضاکنندگان به ضمانت ضامن اشاره شده، در صورتی‌که ظهنویسی برای ضمانت نیز رایج است و در اغلب کتب نیز به آن اشاره شده است. هم‌چنین، مطالب کتاب به خواننده چنین القا می‌کند که انتقال فقط از طریق ظهنویسی امکان‌پذیر است، اما همان‌طور که می‌دانیم، انتقال سند تجاری با قبض و اقباض هم میسر است.

موضوعات مهم دیگری نیز در مبحث ظهنویسی قابل طرح است. برای مثال، اگر دارنده سند دو نفر یا بیش‌تر بودند، ظهنویسی و مسئولیت کیفری و حقوقی آن‌ها چگونه خواهد بود؟ در این کتاب درباره آن‌ها گفت‌وگو نشده است؛ یا بین اسناد تجاری به معنای خاص

(برات، سفته، و چک) با سایر اسناد تجاری چه تفاوتی است؟ موضوعی که در اغلب کتب حقوق تجارت به آن‌ها اشاره شده است (صقری ۱۳۸۰: ۲۷، ۵۵۲ به بعد)؛ یا اصل بی‌توجهی به ایرادها،^۲ به‌منزله یکی از اصول حاکم بر اسناد تجاری، از موضوعاتی مهمی است که لازم است همانند بسیاری از کتب حقوق تجارت درباره آن گفت‌وگو شود و توضیح داده شود که مبنای این اصل باتوجه به نبود مستند قانونی چیست و چه جایگاهی در نظام حقوقی ایران دارد (سکوتی ۱۳۹۵: ۱۱۸ به بعد).

۳.۴ تناسب میان ارائه مطالب اصلی و فرعی

با نگاه اجمالی به کتبی که در زمینه حقوق تجارت در حوزه اسناد تجاری چاپ شده‌اند، ملاحظه می‌شود که بعضی از آن‌ها پرحجم و برخی کم‌حجم‌اند. همان‌گونه که فقدان موضوعات مرتبط با درس موجب جامع‌نبودن یک اثر می‌شود، آوردن توضیحات زاید، مثال‌های فراوان، و پرداختن به موضوعاتی فرعی برای افزایش حجم از آفات هر اثر است. برای مثال، در برخی کتب حقوق تجاری، بخش قابل‌توجهی از کتاب به قوانین مرتبط اختصاص پیدا کرده است، درحالی‌که ضرورتی برای درج قوانین نیست. اگرچه بخش عمده موضوع کتب حقوقی نمی‌تواند چیزی جز تحلیل مواد قانونی باشد، نباید فراموش کرد که مؤلف درحال تدوین کتاب حقوقی است و نه گردآوری قوانین. بنابراین، اگر خواننده یا دانشجو به مطالعه قانون نیاز داشته باشد، می‌تواند به مجموعه قوانین تجاری مراجعه کند و از آن‌ها به‌رمنند شود. از آن‌جاکه در اثر حاضر، ترتیب موضوعات هم‌سان مواد قانون تجارت تدوین شده است، بنابراین به‌درستی نمی‌توان درخصوص تناسب بین مطالب اصلی و فرعی داورری کرد.

۴.۴ انسجام و نظم منطقی مطالب در کل اثر و بین و درون فصول اصلی آن

یک اثر علمی خوب باید از انسجام (coherence) و یک‌دستی (consistency) محتوایی و ساختاری برخوردار باشد. از این‌رو، سؤالات متعددی مطرح می‌شود که آیا بین اجزای انسجام و پیوند منطقی دیده می‌شود و تا چه میزان ترتیب مطالب فصول دقیق است. مبرهن است که پیوستگی در اثر بر غنای آن می‌افزاید. پیوستگی یعنی مرتب‌کردن معانی یک متن. از این‌رو، هنگامی یک متن پیوستگی دارد که بتواند ایده اصلی موردنظر مؤلف را به‌خوبی بیان کند (کمائی فرد ۱۳۹۱: ۳۶).

انسجام و یکدستی در تدوین هر اثر علمی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ یعنی پیوند منطقی میان مباحث اصلی و فرعی در متن دیده شود، به طوری که خواننده بتواند سیر طبیعی و پیوسته سخن محقق را در اثر مشاهده کند. ضمن آن که یکدستی در بیان مفاهیم و صورت کلمات و عبارات استفاده شده نیز موجب قوام و قوت متن می‌شود (منصوریان ۱۳۹۲: ۱۲-۱۳).

اگرچه نظم در نگارش هر اثری مهم است، این ویژگی در کتاب دانشگاهی که قرار است منبع درسی مورد استفاده دانشجویان رشته حقوق باشد، از اهمیت بیش‌تری برخوردار است. تنظیم و ترتیب منطقی موضوعات کتاب از امور مهمی است که نویسنده باید مدنظر قرار دهد. با رعایت این نظم، او مشخص می‌کند که کدام مطلب مهم و کدام از اهمیت کم‌تری برخوردار است. از این رو، چیدمان آن‌ها باید به گونه‌ای باشد تا بتواند منظور او را به مخاطب برساند (هاجری ۱۳۸۸: ۶۹).

نظم منطقی و انسجام لازم در یک کتاب حقوقی در این اثر چندان مشاهده نمی‌شود. اگر ترتیبی هم رعایت شده، به سبب پیروی از مواد قانون تجارت است. عنوان کلی کتاب *اسناد تجاری* است و برات، سفته، یا چک از مصادیق آن است. نویسنده، حتی برخلاف رویه سایر کتب قدیمی و حتی قانون، از مبحث برات شروع نکرده و این امر باعث شده است تا نظم منطقی که معمولاً در تهیه و تدوین کتاب درسی اسناد تجاری رعایت می‌شود، دیده نشود.

از طرف دیگر، نظم منطقی و انسجام مطالب درون هر فصل چندان مشاهده نمی‌شود و اگر هم ترتیبی در این خصوص باشد، الگویی است که عمدتاً از قانون برداشته شده است. عمده مباحث مطرح در کتاب فقط توضیح مواد قانون است. از آن‌جا که اثر حاضر عمدتاً مبتنی بر توضیح مواد قانون تجارت است، به تبع از قانون، دسته‌بندی‌ها نیز صورت گرفته است. از طرف دیگر، کوتاه بودن پارگراف‌ها و درج شماره و عناوین کلی عموماً انسجام لازم را از بین برده و اثر حاضر را شبیه جزوه درسی کرده است.

علاوه بر این، در ارائه برخی مطالب دقت کافی نشده است. برای مثال، در صفحه ۹۴، یکی از طرق وصول چک پرداخت نشده طریق کیفری بیان شده است، اما می‌دانیم که امکان شکایت کیفری فی‌نفسه موجب وصول چک نیست و تنها در صورتی که دارنده به‌هنگام شکایت کیفری اقدام به طرح دادخواست ضرر و زیان کند، امکان وصول وجه چک نیز فراهم است. اما اگر صرفاً مبادرت به شکایت کیفری کند، دادگاه در خصوص وجه چک اظهار نظر نمی‌کند و دارنده باید برای مطالبه آن از طریق دعوی حقوقی اقدام کند.

یا در کتاب به تبع از مواد قانونی در صفحه ۱۰۰ سخن از مواردی کرده است که تعقیب کیفری را موقوف می‌کند. در حالی که بهتر بود موضوعی با عنوان «مواردی که جنبه کیفری را ساقط می‌کند» مطرح می‌شد و به همه موارد از قبیل صدور بابت معاملات نامشروع یا بهره ربوی، چک وعده‌دار، انقضای شش ماه از تاریخ صدور و عدم مطالبه از بانک، انتقال ارادی، گذشت شاکی اشاره می‌کرد؛ یا در مبحث سفته و ذیل حقوق و تکالیف دارنده آن از مرور زمان سخن به میان آمده است (صفحه ۲۵)، اما در مبحث برات موضوع در این باره رها شده است. مجدداً، در آخرین موضوع مرتبط با چک، درباره مرور زمان دعاوی هر سه سند مطالبی مطرح شده است (صفحه ۱۰۷-۱۰۸) که ارائه ترتیب آن‌ها مناسب به نظر نمی‌رسد.

۵.۴ بررسی اثر از نظر علمی و مسئله‌محور بودن

باتوجه به این که اثر حاضر شبیه جزوات درسی است، لذا نمی‌توان مسئله‌محور بودن این اثر را ارزیابی کرد. تحلیل و بررسی خاصی در کتاب مشاهده نمی‌شود و کتاب بیش تر جنبه توصیفی دارد. به عبارت دیگر، کتاب مسئله‌محور نیست و بحث‌های خاصی که معمولاً در کتب حقوق تجارت مطرح می‌شود، در اثر حاضر مشاهده نمی‌شود. به ندرت تحلیل و تجزیه حقوقی و مباحث مربوط به آن‌ها آن هم ناقص دیده می‌شود و در بعضی موارد، عین مواد در کتاب درج شده است. تحلیل‌های جدی از رویه قضایی محاکم در آن نیامده است و فقط به طور سنتی به چند رأی وحدت رویه اشاره شده است.

این اثر در توصیفات خود از آرا و نظرهای دیگران استفاده نکرده و در نتیجه، نقد آرا و نظرهای سایر نویسندگان این حوزه را در بر ندارد. از سوی دیگر، از آن جاکه نظرهای مختلف علمی در کتاب دیده نمی‌شود و بیش تر مطالب بیان مختصر و ساده و عامیانه‌ای از مواد قانون تجارت است، لذا نمی‌توان مدعی بی‌طرفی علمی در این اثر شد.

۶.۴ ارزیابی روش به کاررفته در کتاب

هیچ علمی بدون روش نیست و ارزش یافته‌های پژوهشی به میزان درستی روش بستگی دارد که از طریق آن به دست آمده است. از این رو، انتخاب روش درست در تحقیقات علمی گاهی بیش تر از استعداد و نبوغ پژوهش‌گر اهمیت دارد، زیرا روش نحوه مواجهه با دانش را تعیین می‌کند و می‌تواند موجب توقف و رکود علم یا سرعت و پیشرفت آن شود. مؤلف کتاب درسی نیز باید ضمن انتخاب روش مناسب با موضوع

کتاب و پای‌بندی به اصول و ضوابط آن، روش صحیح مواجهه علمی با موضوع کتاب را عملاً به دانشجو بیاموزد. از این رو، یکی از شاخص‌های مهم ارزیابی کتاب ارزیابی از روشی است که در کتاب نویسنده به آن توجه کرده است (رضی ۱۳۸۶: ۳۰؛ رضی ۱۳۸۸: ۲۴).

در این کتاب، روش خاصی برای تبیین مطالب استفاده نشده است و سلیقه نویسنده تمرکز بر توضیح مواد قانونی است. هم‌چنین، میزان رعایت بی‌طرفی علمی نویسنده در هر اثری بستگی به روشی دارد که در کتاب از آن بهره‌جسته است که در این خصوص نیز نمی‌توان اظهار نظر کرد.

۷.۴ طرح سؤالات و ارتقای قوه تحلیل و استنباط حقوقی در اثر

وظیفه هر کتاب دانشگاهی، به‌ویژه کتب حقوقی، علاوه بر انتقال مفاهیم و دانش روز، باید حاوی طرح سؤالات و ابهامات درس نیز باشد. طرح کتاب درسی باید در جهت رسیدن به اهداف آموزشی از جمله تقویت مهارت‌های ذهنی و عملی گام بردارد و موجب تفکر خواننده شود. در فرایند آموزش و یادگیری باید تلاش شود تا سؤال‌های جدیدی در ذهن دانشجو و خواننده نقش ببندد و نباید فقط به انتقال دانش و افزایش اطلاعات اکتفا کند (رضی ۱۳۸۸: ۲۳).

دانشجوی رشته حقوق بیش از آنچه به انتقال اطلاعات و حفظ مواد قانونی و توضیح مختصر آن‌ها نیاز داشته باشد، باید بیاموزد که قوه استنباط و تجزیه و تحلیل حقوقی خود را تقویت کند. یکی از تفاوت‌های برجسته کتب حقوق تجارت از مجموعه قوانینی که در قالب محشا منتشر می‌شود آن است که در کتب حقوقی فقط به توضیح مواد قانونی اکتفا نمی‌شود. در تهیه هر اثر حقوقی باید به نکاتی بیش از تکرار یا توضیح ساده قانون توجه کرد و بدیهی است اثری که در قالب شرح قانون تدوین می‌شود، کاملاً متفاوت با اثری است که قرار است موضوعات مورد بحث حقوقی را تحلیل و بررسی کند. از این رو، نویسنده کتاب حقوقی باید به این نکته توجه کافی کند و با برانگیختن حس پرسش‌گری خواننده، به او بیاموزد که بیندیشد تا مسائل حقوقی مطرح را به‌خوبی درک کند و برای آن‌ها راه‌حل مناسب بیاید. به‌واقع، از وظایف مهم مؤلف در یک اثر حقوقی، به‌خصوص درسی، ارتقای قوه استنباط و تحلیل دانشجو پس از مطالعه کتاب است. در این کتاب، کم‌تر به این مهم توجه شده است. حقیقت آن‌که ما به حقوق‌دان نیاز داریم، نه حقوق‌خوان.

۸.۴ تطابق موضوعات اثر با مبانی و پیش‌فرض‌ها

هرگاه سخن از مبانی در میان است، منطق و فلسفه موضوع به ذهن متبادر می‌شود. به‌عبارت‌دیگر، ضرورت و چرایی موضوع در مبانی آشکار شده و این مهم نیز باید برای هر نویسنده‌ای مورد توجه باشد. متأسفانه، مطلب خاصی مربوط به مبانی و پیش‌فرض‌ها در کتاب دیده نمی‌شود. به‌عبارتی، اثر حاضر در بیان مطالب خود از پیش‌فرض مشخصی بهره نبرده است و نمی‌توان در مورد هماهنگی محتوای اثر با پیش‌فرض‌ها قضاوتی کرد، مگر این‌که هدف و پیش‌فرض نویسنده را توصیف اسناد تجاری بر مبنای قانون دانست. از آن‌جاکه دیدگاه نویسنده محترم فقط ذکر مواد قانونی و در نهایت توصیف ساده مواد قانونی است، تحلیل خاصی در زمینه‌های حقوقی، اقتصادی، و اجتماعی در این کتاب دیده نمی‌شود و نمی‌توان تناسبی میان پیش‌فرض‌ها و کتاب حاضر برقرار کرد.

۹.۴ مطالعه تطبیقی اثر

فعالیت‌های اقتصادی و تجاری هر روز در حال گسترش است و مقررات آن نیز در حال فزونی و تغییر است. اگرچه رشته‌های مختلف حقوق از قبیل حقوق مدنی، حقوق جزا، و سایر رشته‌های داخلی ممکن است به‌صورت خودمختار دگرگون شود، این وضعیت در حقوق تجارت نه میسر و نه به‌مصلحت است، زیرا حقوق تجارت اعم از این‌که آن را حقوق تجاری یا حقوق اعمال تجاری بدانیم یا هر دو، به‌تأثیر از عرف و عاداتی است که در بین تجار و فارغ از تابعیت آنان شکل گرفته است و محدود به قوانین سرزمینی کشورها نمی‌شود (اسکینی ۱۳۹۲: ۱۲).

از این‌رو، مطالعه حقوق سایر نظام‌ها در حوزه حقوق اسناد تجاری و درج مباحث تطبیقی در هر کتاب دانشگاهی مرتبط سودمند است. مطالعه سایر نظام‌های حقوقی و آشنایی با آن‌ها امکان ارزیابی نقاط ضعف و قوت قوانین داخلی را فراهم می‌کند. ضمن آن‌که فراموش نکنیم که اساساً حقوق تجارت ایران برگرفته از حقوق خارجی است که بیش از هشتاد سال تقریباً دست‌نخورده باقی مانده است.^۳ اگرچه در کتاب حاضر و در انتهای مبحث مربوط به برات، اشاره‌ای به مقررات ژنو و وین شده است (صفحه ۶۳-۶۴)، به‌هیچ‌وجه بین مواد قانون تجارت ایران با مقررات فوق مطالعه تطبیقی انجام نشده است. بهتر بود به فراخور بحث در بعضی از موضوعات دست‌کم به برخی از نظام‌های حقوقی اشاره می‌شد. برای مثال، حقوق دارنده برات به‌موجب تئوری محل در حقوق ایران و سایر

کشورها، که توسط سایر نویسندگان مطرح شده، درخور توجه است که بحث درباره آن خالی از فایده نیست (فخاری ۱۳۸۹: ۳۱ به بعد؛ حبیبی ۱۳۹۶: ۳۰ به بعد). همان‌طور که در این کتاب سخنی از تاریخچه به‌میان نیامده و درخصوص استفاده از سند در جوامع مختلف نیز گفت‌وگو نشده است، بدیهی است که بحثی نیز از امکان استفاده از اسناد تجاری در دوره‌های مختلف، از جمله صدر یا بعد از اسلام، نیامده است. به‌جا بود که در این اثر به برخی از مباحث اسلامی نیز اشاره می‌شد. برای مثال، در فقه جایگاه سند از چه اهمیتی برخوردار است؟ موضوعی که برخی نویسندگان در بحث تاریخچه حقوق تجارت به آن اشاره کرده‌اند (عرفانی ۱۳۹۳: ۳-۶).

۱۰.۴ زبان و ادبیات نگارش و روان‌بودن اثر

از موارد مهم در نگارش یک کتاب دانشگاهی، رعایت زبان و ادبیات علمی است. شرط اولیه در هر متن علمی، که به زبان فارسی به‌رشته تحریر درمی‌آید، رعایت قواعد زبان و ادبیات پارسی است. در نتیجه، این امر مستلزم تسلط بر این ادبیات است. علاوه‌براین، محتوای مطالب ارائه‌شده در کتاب باید به‌گونه‌ای باشد که برای خواننده آسان و دور از پیچیدگی مفاهیم باشد. استفاده از عبارات مبهم و نامأنوس یا استفاده از کلمات ادبی صرف تأثیر منفی در خواننده دارد و موجب درک دیر هنگام مفاهیم درس می‌شود و حتی ممکن است خواننده را از ادامه مطالعه منصرف کند و در نهایت نتیجه مطلوب حاصل نشود. از این روست:

بی‌تردید بخش عمده‌ای از موفقیت هر اثر مدیون شفافیت، سادگی، و سلاست نثری است که برای انتقال مفاهیم آن انتخاب شده است. نثر یک کتاب کارآمد و اثربخش باید خواننده را به مطالعه ترغیب کند و با کم‌ترین واژگان ممکن بیش‌ترین آگاهی را به او برساند، نه این‌که با پیچیدگی‌های غیرضروری مخاطب را از خواندن پشیمان سازد و ذهنش را در ابهام و سردرگمی فرو برد (منصوریان ۱۳۹۲: ۱۱).

برای درک بهتر مفاهیم یک متن علمی، علاوه‌براین‌که در به‌کارگیری واژه‌ها، اصطلاحات، و ساختار جمله‌ها نکات دستوری رعایت می‌شود، بین جمله‌ها و عبارات نیز باید هماهنگی منطقی برقرار باشد، زیرا اثر عبارت است از انبوهی از کلمات و جمله‌ها که در صورت رعایت نکردن هم‌بستگی و ارتباط موجب کاهش آهنگ موسیقی کلام و کاهش تأثیر آن می‌شود (هاجری ۱۳۸۸: ۷۰).

بنابراین، در هر اثر علمی، ضمن رعایت قواعد دستوری زبان و ادبیات پارسی، متن باید روان و قابل فهم باشد و به راحتی دانشجو را به اصل مطلب برساند. از نظر درک مفاهیم به کاررفته در کتاب حاضر، ایراد قابل ملاحظه‌ای دیده نمی‌شود، اما جنبه‌های آکادمیک مطالب کتاب ضعیف است و در بعضی موارد، مباحث حقوقی نگارشی عامیانه دارد.

۱۱.۴ منابع و نحوه ارجاع‌دهی

در ارزیابی یک اثر علمی، منابع مورداستفاده و میزان اعتبار آن‌ها حائز اهمیت است. معمولاً، منابع مورداستفاده در متن کتاب باید به وضوح مشخص شود و در انتهای کتاب و در فهرست منابع مشخصات کامل آن‌ها برای مطالعه بیشتر آورده شود. استفاده از منابع دست‌اول و معتبر بر غنای اثر می‌افزاید.

تقریباً هیچ مؤلف کتاب حقوقی یافت نمی‌شود که بدون استفاده از نظریات و تألیفات سایر اندیشمندان و نویسندگان بتواند اثری خلق کند. حتی در مواردی که یک اثر علمی به تمامی زاینده فکر و اندیشه متفکری است، مقدماتی موجب شکل‌گیری آن شده است که یکی از عوامل مهم ایده‌ها و نظریات متفکران پیشین است. از آن‌جاکه منابع به کاررفته در این اثر عمدتاً قوانین و مقررات است، لذا نمی‌توان درباره بی‌اعتباری آن‌ها اظهار نظر کرد. البته درون کتاب در برخی پانوشته‌ها به بعضی منابع اشاره شده است که در صفحات ۱۳، ۳۱، ۴۷، ۵۸ و برخی دیگر از صفحات کتاب قابل مشاهده است، اما معلوم نیست که چرا این‌گونه منابع در فهرست منابع در آخر کتاب ذکر نشده‌اند. از طرف دیگر، به جز چند مورد آن هم به طور ناقص، به منابع علمی دیگر نویسندگان حقوقی اشاره نشده است و اگر هم اشاره‌ای شده، قدیمی است و نمی‌توان بر آن‌ها تأکید کرد.

۵. نتیجه‌گیری

بررسی فعالیت و تولیدات علمی به‌ویژه کتب دانشگاهی، همانند خلق اثر، از اهمیت خاصی برخوردار است. اساساً نقد اصولی با معیارهای شناخته‌شده از فرایند تولیدات علمی است و بدون توجه به ارزیابی آثار علمی و شناخت ضعف و قوت برای اصلاح و ارتقای آن‌ها، امکان توسعه و پیشرفت علمی میسر نخواهد بود (سلیمان‌زاده نجفی ۱۳۹۲: ۲۵).

کتاب حاضر نقاط قوت و کاستی‌هایی دارد. از نقاط قوت کتاب روان و قابل فهم بودن اغلب عبارت‌هاست، اما از مهم‌ترین کاستی‌های کتاب می‌توان به فقدان مباحث تحلیلی و

هم‌چنین نوآوری آن اشاره کرد. دانشجوی رشته حقوق بیش از انباشت اطلاعات به شناخت روش صحیح و چگونگی تحلیل‌های حقوقی نیاز دارد. به‌جا بود که مؤلف بر مباحث تحلیلی بیش از شرح قانون متمرکز می‌شد. هم‌چنین، نداشتن مقدمه و پیش‌گفتار و تاریخچه و ارجاع به منابع معتبر حقوقی از نواقص مهمی است که می‌توان نام برد. معمولاً نمی‌توان کتابی را یافت که در فضایی خالی و بدون استفاده از سایر تولیدات علمی ناگهان تولید شود، به‌طوری‌که بگوییم تمامیت اثر تولیدشده یک‌سره متعلق به خالق آن است. از این‌رو، هر اثر علمی، به‌ویژه کتاب درسی، در پیوند با آثار پیشین خود البته با سبک و سیاق مؤلف آن خلق می‌شود؛ موضوعی که در این کتاب کم‌تر مورد توجه نویسنده بوده است (منصوریان ۱۳۹۲: ۷).

در مجموع، پیش‌نهاد می‌شود که کتاب بازنگری شود و قواعد عمومی نگارش رعایت شود و بیش از همه، مباحث تحلیلی آن پررنگ شود. به هر تقدیر، کتاب نقاط مثبتی دارد که مطالعه آن برای دانشجویانی مفید خواهد بود که تمایل دارند با مباحث درس حقوق تجارت در حوزه اسناد تجاری آشنا شوند.

پی‌نوشت‌ها

۱. اگرچه به برخی منابع در متن کتاب اشاره شده، در پایان و در قسمت کتاب‌نامه آورده نشده است.
۲. از نشانه‌های جمع عربی «ات» است، اما در فارسی بهتر است از نشانه‌های جمع «ها» یا «ان» استفاده شود، اگرچه معمول است و در کتب حقوق تجارت این موضوع رعایت نمی‌شود.
۳. عمده مواد قانون تجارت ایران مصوب سال ۱۳۱۱ ش برگرفته از قانون ۱۸۰۷ فرانسه است، با این تفاوت که قانون تجارت این کشور در حوزه‌های مختلف دست‌خوش تغییرات و تحولات وسیعی شده است (اسکینی ۱۳۹۲: ۱۲).

کتاب‌نامه

- اسکینی، ربیعا (۱۳۸۹)، *حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل، و چک)*، تهران: سمت.
- اسکینی، ربیعا (۱۳۹۲)، *حقوق تجارت تطبیقی (چک، سفته، و برات در حقوق ایران، فرانسه، و انگلیس)*، تهران: مجد.

- حبیبی، محمود (۱۳۹۶)، نمایندگی در اسناد تجاری در پرتو کنوانسیون‌ها و اسناد بین‌المللی، تهران: میزان.
- درویشی، هویدا (۱۳۹۴)، حقوق اسناد تجاری، تهران: میزان.
- راه‌نمای تألیف، ترجمه و نشر کتاب‌های سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی (۱۳۹۰)، تهران: جهاد دانشگاهی.
- رضی، احمد (۱۳۸۶)، روش در تحقیقات ادبی ایران، تهران: گوهر گویا.
- رضی، احمد (۱۳۸۸)، «شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی»، سخن سمت، ش ۲۱.
- ستوده تهرانی، حسن (۱۳۹۱)، حقوق تجارت؛ اسناد تجاری، ج ۳، تهران: دادگستر.
- سکوتی نسیمی، رضا (۱۳۹۵)، مباحثی تحلیلی از حقوق اسناد تجاری، تهران: مجد.
- سلیمان‌زاده نجفی، نیره‌السادات و دیگران (۱۳۹۲)، «ساخت و اعتباریابی مقیاس سنجش مقالات نقد کتاب درسی دانشگاهی»، دوفصل‌نامه علمی - پژوهشی پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ش ۳۱.
- سمعی (گیلانی)، احمد (۱۳۹۲)، نگارش و ویرایش، تهران: سمت.
- شهیدی، مهدی (۱۳۸۰)، تشکیل قراردادهای و تعهدات، حقوق مدنی، تهران: مجد.
- صقری، محمد (۱۳۸۰)، حقوق بازرگانی، اسناد، برات، سفته، قبض انبار عمومی، چک، اسناد در وجه حامل، و بروات بیگانه، تهران: سهامی انتشار.
- عبدی پورفرید، ابراهیم (۱۳۹۷)، حقوق تجارت، اسناد تجاری، (با اصلاحات و اضافات)، ج ۳، تهران: مجد.
- عرفانی، محمود (۱۳۹۳)، حقوق تجارت (اسناد تجاری)، ج ۳، تهران: جنگل.
- غلام‌محسن‌زاده، غلام‌حسین (۱۳۸۵)، راهنمای ویرایش، تهران: سمت.
- فخاری، امیرحسین (۱۳۸۹)، اندیشه‌های حقوقی؛ حقوق تجارت، ج ۳، تهران: مجد.
- کاتبی، حسین‌علی (۱۳۶۳)، حقوق تجارت، تهران: فرزاد.
- کاویانی، کوروش (۱۳۸۹)، حقوق اسناد تجاری (حقوق تجارت ۳)، تهران: میزان.
- کمائی فرد، سعیده و مریم جابر (۱۳۹۱)، «انسجام متن تعاریف در کتاب‌های درسی دانشگاهی»، دوفصل‌نامه علمی - پژوهشی پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ش ۲۶.
- ملکی، حسن (۱۳۸۴)، «شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی (بخش مقدمات کتاب)»، سخن سمت، ش ۱۵.
- منصوریان، یزدان (۱۳۹۲)، «صد ویژگی کتاب‌های دانشگاهی کارآمد و اثربخش»، دوفصل‌نامه علمی - پژوهشی پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ش ۲۹.
- هاجری، حسین (۱۳۸۱)، «نکاتی چند درباره ویرایش متون درسی»، سخن سمت، ش ۲۱.